

OVÇULUQ

Azərbaycan hələ qədimlərdən bəri zəngin təbiəti - meşələri, çayları, dağları və geniş düzənlikləri ilə məşhurdur. Ölkədə müxtəlif heyvan və quş növlərinin məskunlaşması üçün hər cür şərait olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, hazırda Azərbaycanda on mindən yuxarı heyvan növü mövcuddur. Bunlardan yalnız 98-ə qədəri məməli heyvan, 343-ə qədəri müxtəlif quş, 88-ə qədəri balıq və s. heyvan növləridir. Beləliklə də keçmiş SSRI-də olan ov əhəmiyyətli quş növünün 50 faizdən çoxu, ov sənaye əhəmiyyəti olan heyvan növünün isə 26 faizdən çoxu bu ərazidə yaşayır [1].

Azərbaycanın fauna və florasının zənginliyi burada ovçuluğun tarixən inkişafı üçün zəmin yaratmışdır. Vəhşi heyvan və quşların ovlanması insanların ən qədimdən məşğul olduqları sahələrdən biridir. F.Engelsin göstərdiyi kimi, vəhşilik dövrünün üçüncü pilləsi hesab edilən, yüksək pillə "yay və ox ixtira edilməsindən başlanır, bunların sayəsində ovlanan heyvan daimi yemək olur, ovçuluq isə adi əmək sahələrindən biri olur" [2].

Azərbaycan ərazisində yaşamış ibtidai insanlar çay kənarlarında, meşələrdə, mağaralarda güzəran keçirmişlər. Onlar yemək axtarmaq məqsədilə sürü halında bir yerdən başqa yerə gedərək, bitki kökü toplamış, balıq tutmuş, heyvan və quş ovlamışlar [3].

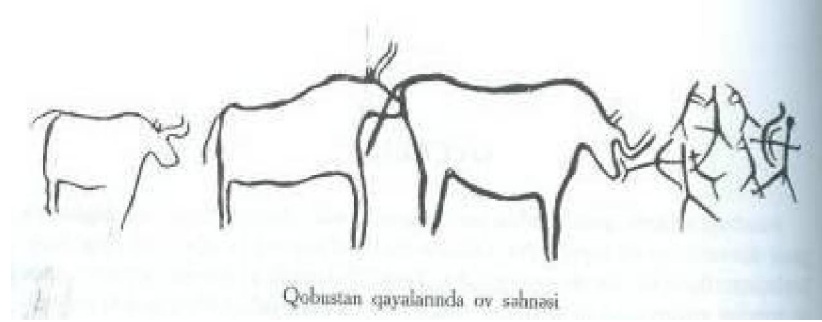
Məşhur Azıx mağarasından tapılan heyvan sümükləri və ibtidai insanların ov alətləri Azərbaycanda ovçuluğun çox-çox qədimliyinə dəlalət etməklə bərabər, bu ərazidə uzaq keçmişlərdə yaşamış mağara ayıları, Himalay ayıları, Mesopotamiya maralları, buynuzlu nəhəng maralların, kərgədanların, adi maralların, ibtidai öküzün, qədim vəhşi atların, yabanı uzunqulaqların, qaya keçilərinin, həmçinin də mağara kaftarı, çöl pişiyi, bəbir, canavar, tülkü, çaqqal və bir çox heyvan növlərinin mövcudluğunu təsdiq edir. Bundan əlavə, mağarada müxtəlif növ quşların, gəmiricilərin sümüklərinə də çox təsadüf edilir. Beləliklə də həmin mağaradan o dövrlərdə Azərbaycanda yaşamış qırx beş növ heyvan sümüyü tapılmışdır [4].

Respublikamızın ərazisində arxeoloqlar tərəfindən aşkar edilən bir sıra nadir abidələr əcdadlarımızın daha sonrakı dövrlərdəki yaşayış tərzini öyrənmək üçün böyük imkanlar verir. Bu baxımdan Qobustandakı Orta Daş - Mezolit (e.ə. XII-VIII minilliklər) dövrünə aid çoxlu qaya təsvirləri daha maraqlıdır. Bu dövrdə yaşamış ibtidai insanların güzəranı üçün vəhşi heyvanların ovlanması xüsusilə əhəmiyyəti olmuşdur. Məhz ona görə də Qobustandakı qədim qaya təsvirlərinin ovçuluqla əlaqədar olması qanunauyğun haldır. Qobustan qayalarındakı vəhşi öküz, maral, dağ keçisi, habelə müxtəlif ov səhnələri [5], Azərbaycanda ovçuluğun qədimliyini göstərməklə bərabər, həm də ibtidai insanların ov üsulları haqqında geniş təsəvvür yaradır. Qobustan qayalarında həkk olunan əllərində bıçaq tutmuş kürəklərdən kaman asılmış insan təsvirləri bu fiqurların mahir ovçu surətləri olduğunu sübut edir.

Azərbaycanda arxeoloji qazıntılar nəticəsində əldə edilən külli miqdarda

ox ucları, qarmaq və ov alətləri hələ Neolit dövründə bu ərazidə ovçuluğun geniş yayıldığını sübut edir. Azərbaycan ərazisində yaşayan ibtidai insanlar bu dövrdə kollektiv halda vəhşi öküz, dağ keçisi, mağara ayısı, ceyran və başqa heyvanları ovlamış. onların ətini yemiş, dərisindən isə geyim kimi istifadə etmişlər [6].

Azərbaycan ərazisində tarixi inkişafın sonrakı mərhələlərində də ovçuluq insanların məşğuliyyət sahəsi kimi qalmış və inkişaf etmişdir. Mingəçevir [7], Naxçıvan, Abşeron və Azərbaycanın başqa rayonlarından arxeoloji qazıntılar nəticəsində tapılan ov alətləri, vəhşi heyvan və quş sümükləri bunu bir daha təsdiq edir. Sumqayıtçay ətrafında qazıntı işləri aparılarkən toplu halda təxminən üç min il bundan əvvəl yaşamış ceyran, dovşan, qu quşu, kazarka və bəzi ov heyvanlarının sümükləri tapılmışdır [8].

Qobustan qayalarında ov səhnəsi

Hələ çox qədimlərdən Kür və Araz çaylarında qarmaqla balıq tutulmuş, Azərbaycanda torla balıq ovlamağın isə üç min ilə yaxın tarixi olduğu qeyd edilir [9].

Azərbaycan əsrlər boyu təbiəti sevənlərin, səyyahların, ovçuların nəzərdiqqətini özünə cəlb etmişdir. Belə ki, eramızın əvvəllərində ölkəmiz haqqında məlumat verən tarixçilər bu ərazidə çoxlu miqdarda vəhşi və yurtdı heyvan, ov heyvanları, telli durna, qırqovul, qızıl qaz, nərə balığı və s. heyvan, quş və balıqların yaşamasını qeyd edirlər. Daha doğrusu, Azərbaycan faunasının zənginliyi haqqında müəyyən fikirlər söyləmişlər.

Antik və orta əsr Azərbaycan haqqında yazan müəlliflər bu ölkənin təbiəti və təsərrüfatından bəhs edərkən burada ov heyvanlarının bolluğundan və yerli əhalinin ovçuluqla da məşğul olduğunu qeyd edirlər. Məşhur coğrafiyaşünas Strabon yazır ki: "Albanlar ovu sevirlər və bu məqsədlə ov itlərindən istifadə edirdilər".

Azərbaycan qazı və durnası hələ qədimlərdən belə çox ovlandıqlarından və əlverişli şəraitin olmadığı üçün nəslə kəsilmişdir. Qədim yunan tarixçiləri Qafqaz maralı, vəhşi at və başqa heyvanların kütləvi surətdə ovlanması haqda məlumat vermişlər.

Ərəb tarixçi və coğrafiyaşünaslarının yazdığına görə, orta əsrlərdə Azərbaycanda şahin quşu ilə ov xüsusilə geniş yayılmışdı. Səfəvilər dövründə mərkəzi dövlətə

göndərilən vergilər arasında şahin quşu da olardı. Səfəvi dövlətində şah quşxanasında yeddi yüz ov quşu saxlanılır və onların hər birinə bir nəfər qulluq edərmiş. Orta əsrlərdə Azərbaycanda şahin quşu saxlayıb onu tərbiyə edən peşəkarlar da olmuşdur [10].

Xəzərin cənub sahillərində qışlamaya gələn ördək, qaz və başqa quşlar kütləvi halda ovlanırdılar.

Zəngin flora və faunası ilə məşhur olan Azərbaycanda ovçuluq orta əsrlərdə xeyli inkişaf edərək, hətta qonşu ölkələr arasında seçilmişdir. Belə ki, orta əsrlərdə ovçuluq Azərbaycanda yerli əhalinin əlavə məşğuliyyət forması ilə yanaşı, həm də yuxarı silkin - zadəgan və hökmdarların bir əyləncə üsuluna da çevrilmişdir. Artıq bu dövrlərdə ovçuluq varlı siniflər üçün şan-şöhrətlə yanaşı, igidlik, şücaət sayılırdı. Hətta şah saraylarında qulluq edən şəxslərin qabiliyyət və bacarığı onların ovçuluq məharəti ilə ölçülürdü [11].

Azərbaycanın bəy və xanları, əyanları ov zamanı çoxlu heyvan və quş vurduqları ilə fəxr edirdilər. Hökmdar və əyanların iştirak etdiyi bu ov əyləncələri çoxlu miqdarda heyvan və quşların qırılması ilə nəticələnirdi. Həftə və aylarla davam edən bu ov şikarları atlı dəstələrdən ibarət olardı. XVI əsrin ortalarında Şamaxıda olmuş ingilis səyyahı belə bir ov səhnəsini təsvir edərək yazırdı: "Şamaxı hakimi məni özü ilə şahinlə (quşla ov) ova dəvət etdi. Bu ovda əyanlar da iştirak edirdi" [12]. Həmin dövrdə Şamaxıda olmuş başqa bir səyyah yazırdı: "Azərbaycanda hökmdar və əyanlar öz əziz qonaqlarına hədiyyə olaraq ov quşları - şahinlər bağışlayırdılar" [13].

Azərbaycanda XVII-XIX əsrlərdə vəhşi heyvanları və su quşlarının silah, tor, şahin quşu ilə və başqa vasitələrlə ovlanması geniş yayılmışdır. Bu dövrdə ceyran, ayı, dovşan, turac, qırqovul və başqa heyvanların ovlanmasına heç bir nəzarət və məhdudiyət olmamışdır. XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində ayrı-ayrı bəy və mülkədarlar ov heyvanı və quşu zəngin olan sahələri ələ keçirərək bu ərazidən ancaq özləri istifadə edirdilər. Azərbaycanda yerli əhalinin qədimdən belə ovçuluqda ayrı-ayrı üsul və alətlərdən geniş istifadə etdiyini zəngin arxeoloji və etnoqrafik materiallar da sübut edir. Onlar ov heyvan və quşlarını tutmaq üçün təkcə sadə silahlar deyil, eyni zamanda çəpərlərdən, xəndək və quyulardan, çalalardan, tələlərdən, torlardan, ox-yaydan, qırmaq və s.-dən, son dövrlərdə isə odlu silahlardan - ov tüfənglərindən və başqa bir sıra ov alət və vasitələrindən də istifadə etmişlər [14].

Etnoqrafik materiallar əsasında müəyyən olunmuşdur ki, Azərbaycanda ovçuluq həm kollektiv (birgə) və həm də fərdi qaydada aparılmışdır. Azərbaycanın təbii coğrafi şəraitinin müxtəlifliyi (dağlıq, düzənlik, meşə, çaylar və s.) və ov heyvan və quşlarının növbənövlüyü, daha doğrusu, ölkənin zəngin flora və faunaya malik olması bu ərazidə ov üsul və qaydalarının, xüsusilə də ov alət və vasitələrinin müxtəlifliyinə öz təsirini göstərmişdir.

XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ovçuluqda əsasən odlu silahlardan (ov tüfəngi), cələ, tələ, torlardan, işıq və məşəldən və s. istifadə edilmişdir.

Ov tüfənglərini (təklülə) Bakı, Gəncə, Dərbənd, Şamaxı, Şəki, Şuşa kimi şəhərlərdə, həmçinin Lahıcda yerli ustalar hazırlayırdılar. Tüfəng üçün qundaq hazırlayan

xüsusi "qundaqşaz"lar olardı. Beləliklə də yerli ustaların hazırladığı təklülə "dayandoldurum" adlanan tüfənglər ovçular arasında daha geniş yayılmışdır. Kustar üsulu ilə hazırlanan belə tüfənglərlə çox vaxt dəqiq nişan almaq da olmurdu. Ona görə də xalq arasında belə bir məsəl də vardır: "Lahic tüfəngi kimi baş-ayaq vurursan".

"Dayandoldurum" adlanan bu ov tüfəngləri üçün güllə olmazdı. Bunu doldurmaq lazım gəldikdə müəyyən qədər barıt lülədən tökülür və üstündən əski qoyularaq bərkidilir, daha sonra isə (hansı heyvan və quşun ovlanması asılı olaraq) qurğuşundan hazırlanan qırma, güllə və ya çarpara qoyulur və yenə də əsgə ilə bərkidilirdi. Belə tüfənglərlə atəş açıldıqdan sonra onu yenidən doldurmaq lazım gəlirdi.

Azərbaycanda XIX əsrin sonlarından etibarən Tula silah zavodunda hazırlanan tək və qoşalülə (buna "qoşəllə" də deyirlər) ov tüfəngləri geniş yayılmağa başladı ki, bununla ov heyvanlarının kütləvi surətdə ovlanması daha da artdı.

Ov heyvanlarının və quşlarının növündən, onların ovlanma üsulundakı müxtəlifliyindən asılı olaraq, ov birgə və ya tək-tək aparılırdı.

Çöl donuzu ovu üçün, adətən, böyük ovçu dəstələri təşkil olunurdu. Belə ki, bir dəstədə 20-30 nəfərə qədər ovçu və 15-20-yə qədər ov iti olardı. Belə birgə ov qamışlıq və meşəlik yerlərdə aparılırdı. Bir neçə mahir ovçu meşənin kənarında (həndəvərində) ov heyvanının keçəcəyi bərələrdə, cığırlarda pusquda durur, on-on beş nəfər isə tüfəng və ov itlərilə meşənin yuxarisından girib, onun ayağına doğru bir-birindən 15-20 m aralı gedərək hay-haray salmaqla itlərin dalınca meşənin "daraqşayır"dılar. Beləliklə də meşədə olan heyvanlar səs-küydən qorxaraq qaçmaq məcburiyyətində qalır və meşədən çıxıb qaçırdılar. Elə bu vaxt pusquda duran ovçuların dəqiq atəşi nəticəsində bir neçə heyvan vurulurdu. Belə bir ov üsulu "yergə" adlanırdı. Donuz ovuna ovçular tək də gədirdilər. Bunun üçün ovçu heyvanların yatacağı, keçəcəyi yeri və yaxud yem üçün çıxacağı sahəni əvvəlcədən müəyyən edirdi. Pusquda duran ovçu, ov heyvanını həmin yerə gəldikdə və ya cığırdan keçdikdə vura bilirdi.

Dağ kəli, dağ keçisi ovu da çox halda birgə aparılırdı. Bunun üçün bir neçə ovçu heyvanların otlaq yerlərində, onların cığır və yaxud su içəcəyi yerlərdə pusquda durur və heyvanlara yaxın məsafədən atəş açılırdı. Bundan əlavə, dağ kəlini daha yaxın məsafədən vurmaq üçün ovçular pusquda gizlənir və onlardan biri dağ kəlinin buynuzlarını hər iki əlində tutaraq döyüş səhnəsi yaradır. Bu səhnəni uzaqdan görən heyvanlar döyüş yerinə yaxınlaşırdılar. Elə bu vaxt gizlənməmiş ikinci ovçu atəş açırdı. Bu qayda ilə aparılan ov "aldatma" adlanırdı.

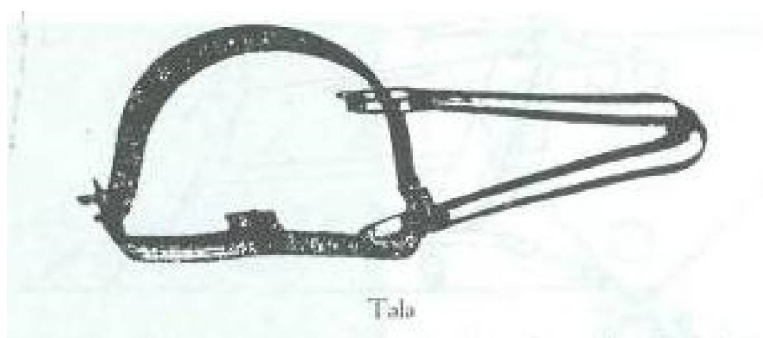
Etnoqrafik materiallardan aydın olur ki, XX əsrin əvvəllərinə qədər vəhşi heyvanlar və quşlar çöldonuzu, dağ kəli, canavar, cüyür, ceyran, çaqqal, ayı, tülkü, dovşan, qırqovul, kəklik, turac, çöl ördəyi, qaz yə s. əsasən odlu silah və yaxud cələ, tələ, tor və bir sıra başqa alətlərlə ovlanırdı.

Tələlər yerli ustalar tərəfindən dəmirdən hazırlanırdı. Adətən, heyvan cığırlarında qoyulan tələlər yerə bərkidilir və ya ağaca bağlanırdı. Tələnin görünməməsi üçün üstünə ot-ovar tökülər və ət tikəsi qoyulardı. Tələdəki əti götürmək istəyən heyvan ayaq və qolundan tələyə düşərdi. Çox zaman xəz dərili

heyvanlar (dərisinin zədələnməməsi üçün) tələ ilə tutulardı.

Bəzi heyvanların (porsuq, köstəbək və s.) yuvaları torpaq kuhularda olurdu. Bunların ovlanması üçün ovçular yuvanın ağzında manqal yandırır, tüstü isə kuhulun içərisinə dolurdu. Tüstdən boğulan heyvanlar bayıra çıxdıqda, kuhulun ağzında duran ovçular onları dəyənəklə vuraraq öldürürdülər.

Etnoqrafik materiallardan məlum olur ki, ov quşları ov tufəngləri ilə və həmçinin müxtəlif cələ və s. üsullarla ovlanmışdır. Qırqovul, kəklik, turac və s. quşların ovu həm birgə, həm də tək-tək ovçular tərəfindən aparılırdı.

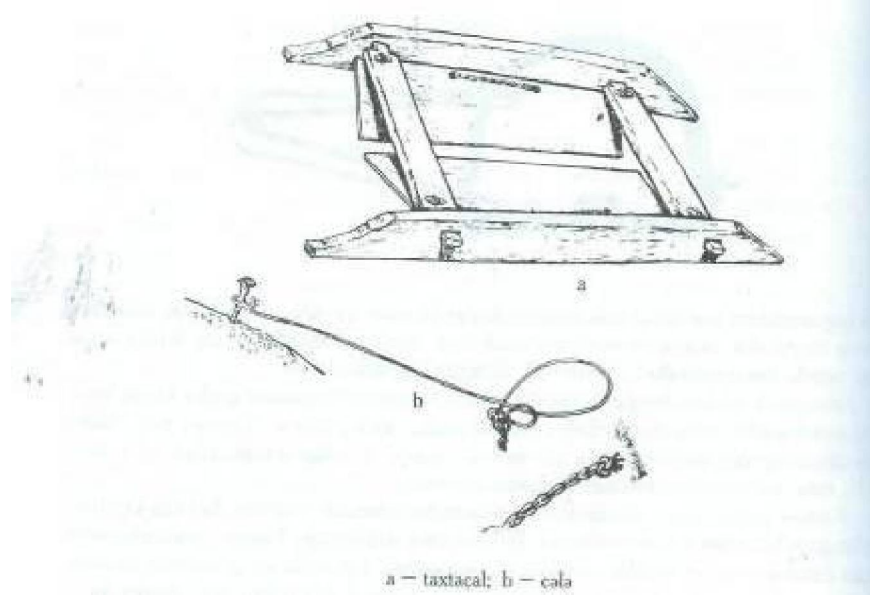

Qırqovul ovu üçün ovçuların ov itləri (tulaları) olardı. Ov iti kol-kosda, çör-çöplükdə, meşədə ağacda yemlənən və ya gizlənən quşun iyinə düşərək onu uçurur. Ovçu isə quşu havaya qalxarkən vururdu.

Quş ovu üçün çox sadə olan cələlər, adətən, at tükündən və s. düzəldilirdi. Cələlər quşların yemləndiyi, yatdığı yerlərdə və yaxud yuvalarının ağzında qoyulardı. Cələlərdən payız və qış aylarında daha çox istifadə olunardı. Cələyə düşən quşlar oradan diri halda çıxarıldı.

Çöl quşlarının (qırqovul, kəklik və s.) ovlanması üçün taxtaçalda istifadə edilmişdir. Taxtaçal ağacdan düzəldilir. O, iki yan və iki baş taxtadan ibarətdir. Yan və baş tərəfdəki taxtaların arasına daha nazik taxtalar birləşdirilir. Taxtaçalın orta taxtalarını onun çərçivəsinə birləşdirmək üçün dörd yerdən oyuc açılır. Bu oyuculara at tükündən eşilmiş iki ip keçirilir. Onlardan biri taxtanın alt üzündən keçirilib sağ tərəfə, digəri isə üstədən keçirilib sol tərəfə aparılır. Taxtaçalın oxları hər iki ucdan dəşilir və iplər burğacla onların üstünə bərkidilir. İplərin burğaclanması ilə orta taxtalar ağız-ağıza bağlanır. Taxtaçal quşların gecələdiyi yerlərin ətrafında, yuvalarının və ya onların yemləndiyi yerlərin yaxınlığında 20-30 sm dərinlikdə qazılmış çalanın ağzına qoyulurdu. Orta hissədəki taxtalar çalanın içərisinə açılırdı. Taxtaçalın baş tərəflərinə ağır daş qoyulur. Orta hissədəki taxtaların üstünə isə xəzəl tökülürdü. Beləliklə də taxtaçalın üstünə çıxan quş orta taxtaların açılması ilə çalaya düşür və taxtalar dərhal bağlanırdı [15].

Kəklik, qırqovul və başqa quşlar dovla ilə də ovlanmışlar. Dovla üst üzü müxtəlif

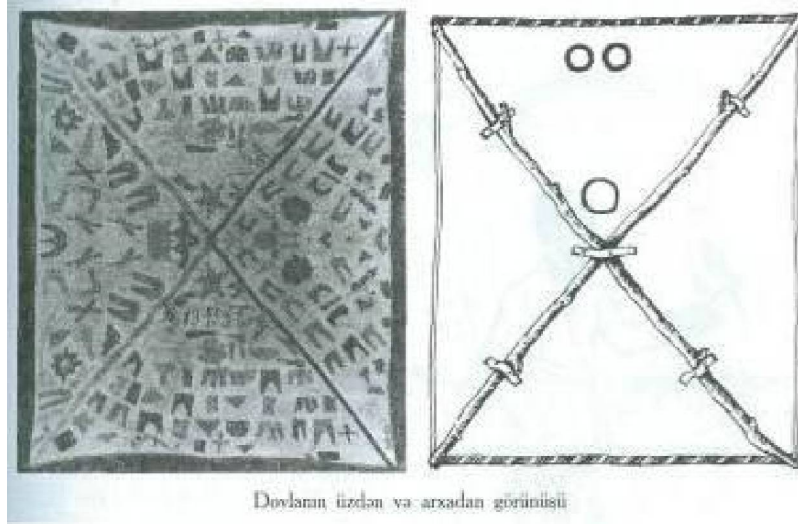
rənglərlə cızılmış ala-bəzək parçadan ibarət olub, kəklik ovunda daha geniş istifadə edilmişdir. Kvadrat formada (1,5 m x 1,5 m) olan dovlanın astarına (tərs üzünə) çarpaz halda ağac keçirilir. Ortada isə dovlanı tutmaq üçün əl yeri vardır. Ovu görmək və tüfəngin lüləsi üçün dovlada gözlər də qoyulur. Kəklilər rənglərə həssas olduğundan dovlaya tərəf çox həvəslə gəlir və bu zaman ovçu onlara atəş açırdı. Kəklilərin tutulması üçün qəfəslərdən də istifadə edilmişdir. Qəfəsə salınan kəklik çölə aparılır və burada oxuyan kəkliyin səsinə başqa kəklilər uçub gəlirdi. Elə bu vaxt pusquda duran ovçu onlara atəş açırdı. Kəklik ovunda bəzən quş səsi çıxaran sümsü adlanan ov alətindən də istifadə edilirdi.

Yuxarıda dediyimiz kimi, şahin quşu ilə ov Azərbaycanda orta əsrlərdə, hətta XIX əsrin ikinci yarısında da geniş yayılmışdı. Bunun üçün öyrədilmiş şahin quşu atlı və ya piyada ovçunun qolunda və ya çiyində oturdular. Şahin quşu ov zamanı qırqovul, kəklik, turac havaya qalxarkən onun üstünə şığıyaraq caynaqlayır və yerə oturardı. Quşun düşdüyü səmti tez tapmaq üçün, onun ayağına zınqırov bağlanardı. Şahin quşu ovçular arasında çox yüksək qiymətə satılıb-alınardı.

Azərbaycanda şahin quşu ilə ov artıq XX əsrin əvvəllərindən etibarən aradan çıxmışdır. Lakin Orta Asiya respublikalarında isə yerli ovçular tərəfindən quşla aparılan ova indi də rast gəlmək olur.

Azərbaycan ərazisi tarixən ov quşlarının zənginliyi ilə fərqlənmişdir. Hazırda bu ərazidə köçəri və qışlamağa gələn quşlar da daxil olmaqla, 340-dan artıq quş növü müəyyən edilmişdir [16]. Qırqovul, kəklik, turac, cüllüt, sığırcın, qaşqaldaq, bildirçin, ala-

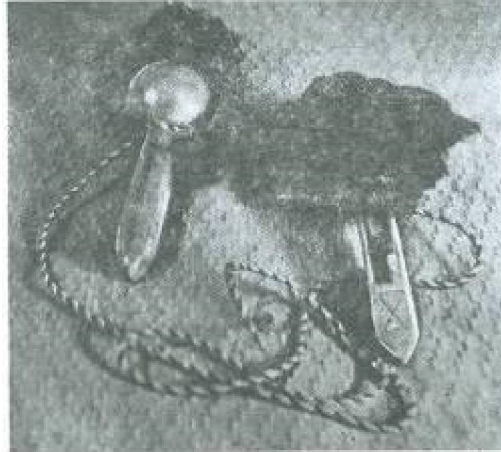
baxta, çöl ördəyi, sultan toyuğu, qızıl qaz, durna və s. quşlar bu ərazinin daimi sakinləri kimi tanınmışdır.

Dovların üzədən və arxadan görünüşü

Xəzər dənizinin sahilləri və Azərbaycanın bir sıra sututarları su quşlarının bolluğu ilə qədimlərdən belə məşhur olmuşdur. Dediymiz kimi, heyvan və quşların ovlanması cürbəcür qaydalarda aparılmışdır. Lakin yerli əhali su quşlarının ovlanması üçün daha marağı, mürəkkəb üsul və vasitələr tətbiq etmişlər.

Hazırda çöl ördəklərinin qışladığı ərazi əsasən Xəzər dənizinin cənub-qərb və cənub-şərq sahillərindədir ki, buraya qismən indiki Xaçmaz, Dəvəçi rayonlarının dəniz sahili, həmçinin Abşeron yarımadasının sahilləri, Masallı, Lənkəran və Astara rayonlarının sahil ərazisi daxildir. Ona görə də bu yerlərdə çöl ördəyinə, qaz, qaşqaldaq və s. su quşlarına daha çox rast gəlmək olur. Su quşlarının məhz bu ərazidə qışlamasının müəyyən səbəbləri olmuşdur. Burada qış iqlim şəraitinin (xüsusilə Lənkəran-Astara bölgəsində) su quşlarının

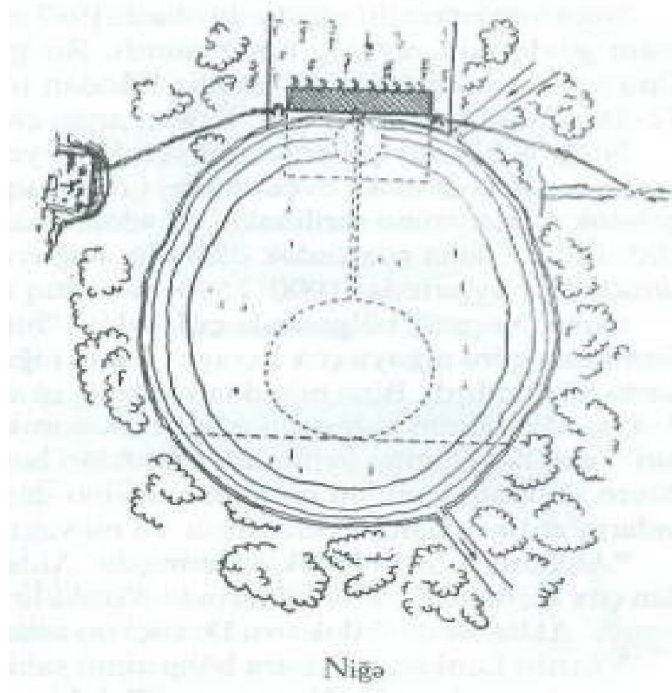
Kaklık ovunda işlədilan sümsü (kikit)

qışlaması üçün münasibliyi, vaxtilə dəniz sahil boyunda (indiki Xaçmaz-Dəvəçi rayonları ərazisində) sulu qamışlıqların varlığı, həmin ərazidən bol suyu olan əlлідən yuxarı çayın axması. Lənkəran-Astara bölgəsində Qızılağac körfəzi, sulu çaylar, çəltik əkinlərinin suvarılması üçün yüz hektarlarla sahəni əhatə edən istillərin [17] olmasıdır. Bunlardan əlavə, son vaxtlara qədər Xaçmaz və Dəvəçi rayonları ərazisində, Lənkəran-Astara bölgəsində mövcud olmuş çəltik əkinləri su quşlarının bu ərazilərdə qışlayarkən yemlənməsinə əlverişli şərait yaratmışdır. Ağsaqqalların dediyi kimi, "çəltik əkinləri bol ov quşları deməkdir".

Göstərdiyimiz ərazidə su quşlarının çoxluğu qədimdən bəri yerli əhalinin onları ovlamasına marağını xeyli artırmışdır. Belə ki, su quşlarının həm ətindən və həm də tükündən istifadə edilirdi.

XX əsrin əvvəllərində bu ərazidə su quşları odlu silahlarla ovlanmış, tor və işıqla tutulmuşdur. Ördəklərin ovlanması üçün ən geniş yayılmış qayda onların tor vasitəsilə tutulması olmuşdur. Lakin onu da deməliyik ki, torla quş ovlanarkən müxtəlif qayda və üsullardan istifadə edilmişdir [18].

Quba-Xaçmaz bölgəsinin dəniz sahili ərazisində yerləşən kəndlərin əhalisi niğələr [19] və ya çəltik ləklərində "aldatmalar" düzəldərək ördək ovlamışlar. Lənkəran-Astara bölgəsinin sahil kəndlərində isə çəltik ləklərində yer toru qururdular. Bundan əlavə, onlar çəltik əkini yerlərində, istillərin içərisində və ətrafında sol (asma tor) quraraq ördək ovlamışlar. Bütün bunlardan əlavə, əhali işıqla - domca-çıraqqla da ördək tutmuşlar.

Niğə qamışlıqların sahilində suduran sahələrdə və yaxud meşələrin içərisində düzəldilirdi. Bunun üçün 0,2-0,25 hektar sahə ağac və kol-kosdan təmizlənir. Həmin sahənin üç tərəfindən xəndək atılır, yuxarı tərəfində isə tirə düzəldilirdi. Niğənin uzunluğu təxminən 40-50 m, eni isə 20-30 m olur [20]. Onun

suyunun dərinliyi yuxarı (tirə tərəfdə) hissədə 25-30 *sm*, yarıdan aşağı hissədə 50 *sm-ə* qədər olur. Niğəyə su yuxarı tərəfdən daxil olur və künbüldən (aşağı hissədə) bərə ilə axıb gedir. Tor niğənin tirəsi üstündəki yarım dairə çubuqların üzünə qoyulur. Tirənin uzunluğu isə 12-14 *m-z* qədər olur. Niğənin yuxarı hissəsində (tirənin altında) çinə olur. Çinənin diametri təxminən 125x1,25 *m*, dərinliyi isə 35-40 *sm* idi. Çinədən xara [21] doğru "daş dov" adlanan 12-15 *m* uzunluğunda nazik zolaq gedir. Həmin zolağa dən səpilir. Ördəklər dar zolağa tökülmüş dənə yeyə-yeyə çinəyə gəlirdilər.

Niğənin cənub hissəsində (yuxarı başında) koma tikilir. Ovçu bu komada gizlənərək ördəkləri gözləyirdi. Dəstə və tor bağlanmış şilginin bir ucu komada, digər ucu dabanmıxına bağlanırdı. Tirənin üstündə üç yerdə kamana qoyulur və şilgin həmin kamanalara ilişdirilirdi. Bununla da şilgin tarım dururdu. Kamana tor çəkilməyə şilginin sürətlə tullanmasına və onun nisbətən uzağa düşməsinə kömək edirdi.

Niğə toru müxtəlif ölçülərdə olurdu (9x7 *m*, 8x6 *m*, 7x5 *m*). Bəzən də torun ölçüsü onun gözlərinin sayı ilə hesablanırdı. Bir gözün böyüklüyü 6x6, 7x7 *sm* olurdu. Onu yerli ustalar (çətənə) kəndir lifindən toxuyurdular. Niğəyə hər dəfə səpilən 12-16 *kg* dənənin (əsasən darı, buğda, arpa, çəltik) çox hissəsi çinəyə tökülürdü.

Niğəyə düşmüş çöl ördəkləri yemlənə-yemlənə çinəyə doğru gəlirdilər. Çinəyə toplaşdıqda komadakı ovçu dəstəyi dartmaqla toru çəkir. Tor nisbətən yuxarıdan gələrək suyun üzünə sərilməklə çinədəki ördəklərin üstünə düşürdü. Hər tora 50-60, 100-150 və daha çox ördək düşürdü. Niğəyə şərək olan 3-4 nəfər ovçu hər mövsümdə (qış aylarında) 1000-1500-dən artıq ördək tuta bilirdi [22].

Quba-Xaçmaz bölgəsində çöl ördəyi "binə" vasitəsilə də ovlanmışdır. Binə öz formasına görə niğəyə çox oxşayır. Lakin niğədən fərqli olaraq o, susuz düzən sahələrdə düzəldilirdi. Binə niğədən kiçikdir, su ancaq çinədə olurdu. Binənin çinəsində 3-4 ədəd ev ördəyi bir neçə gün yemlənərək öyrədilir. Ovçular havada çöl ördəkləri. Gördükdə həmin öyrədilmiş ördəkləri havaya buraxırdılar, onlar havada bir neçə dövrə vuraraq, yenidən binənin çinəsinə düşürdülər. Bunu görə çöl ördəkləri də onların ardınca həmin yerə düşür və bu vaxt ovçu toru çəkirdi.

"Aldatma" ilə də ördək ovlanmışdır. Aldatma eyni ilə niğəyə oxşayır. Lakin ondan çox kiçik olub çəltik ləklərində düzəldilir və komasına ancaq iki nəfər ovçu yerləşirdi. Aldatma ilə ördək ovu Dəvəçi rayonunun dəniz sahili kəndlərində aparılırdı.

Vaxtilə Lənkəran-Astara bölgəsinin sahil kəndlərində yer toru ilə ördək ovlamaq geniş yayılmışdır. Yer toru çəltik ləklərində qurulurdu. Ləkin yuxarı tərəfində düz hamar sahədə tor sərilir. Torun hər iki yanına nazik ağac keçirilir. Hər iki yan ağacının bir ucu ciyəyə bağlanır, ciyənin digər ucu isə mıxa keçirilirdi. Yer toru bəzi hallarda suyun altında da qurulurdu. Yer toru ilə ördək ovu demək

olar ki, eynən "binə" ilə aparılan ov üsuluna oxşayırdı.

Lənkəran-Astara bölgəsində çöl ördəyi ovu üçün daha geniş yayılmış bir vasitə də səl ilə - asma torla ördəyin tutulmasıdır. Səl istillərin, çəltik ləklərinin, qamışlıqların, eləcə də su tutarların sahələrində qurulurdu. Səlin yan ağaclarının uzunluğu 8-10 *m*, özünün uzunluğu isə 40-50 *m-ə* qədər olur. Torun eni 3,5 *m*-dən az olmurdu. Yan ağacları yerə xüsusi iplərlə möhkəmləndirilir. Tora üst və alt ciyə keçirilirdi. Alt ciyə komada oturmuş ovçunun əlində olurdu. Tora quş toxunduqda ovçu alt ciyəni əlindən buraxır və səl iki qat olurdu. Beləliklə, sələ toxunmuş quşlar həmin kisəciyin içində qalırdı. Tora düşmüş quşları götürmək üçün ovçu üst ciyəni boşaldıb toru aşağı salırdı. Səl elə qurulurdu ki, tora hər iki tərəfdən quş toxunduqda onu tutmaq olurdu. Səl ilə ancaq qaranlıq gecələrdə ördək ovlanır və ovda iki nəfər iştirak edirdi.

Lənkəran-Astara bölgəsində çöl ördəklərinin ovlanması üçün alaçıq tordan -"rujko"dən da istifadə edilmişdir [23]. Alaçıq tor istillərin içərisində düzəldilirdi. Onun uzunluğu 10-12 *m*, eni 4-5 *m*, hündürlüyü isə 2-3 *m-ə* qədər olurdu. Onun qurulması üçün dəmir ağacdən istifadə edilirdi.

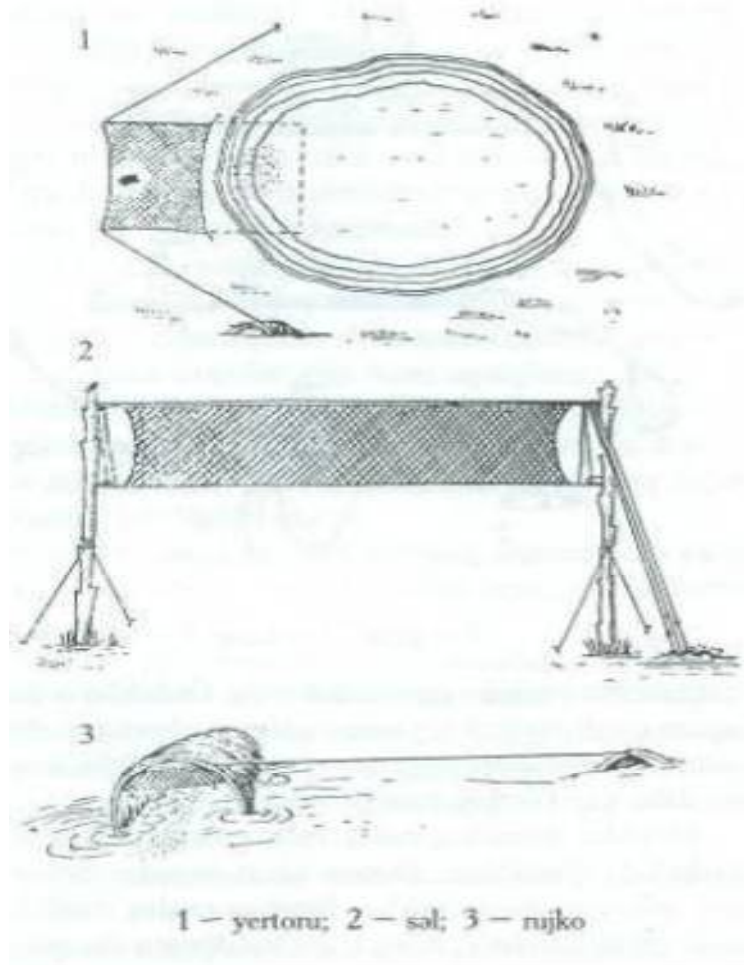
Alaçıq torun girəcəyində yarısallaq halda tor asılır, çıxacağı isə torla bağlı olur. Girəcəkdəki sallaq tora bağlanmış ciyənin bir ucu komadakı ovçuda olur. Ovçu özü ilə komaya 2-3 ədəd öyrədilmiş ev ördəyi də gətirir. Havada ördək dəstəsi göründükdə ovçu yanındakı ev ördəklərini bir-bir havaya buraxır. Öyrədilmiş və vərmiş olmuş bu ördəklər havada bir-iki dövrə vurduqdan sonra suya düşərək tez alaçıqdakı dən tökülmüş yerə üzür və yemlənilər. Bunların ardınca suya tökülən çöl ördəkləri də alaçığa - dən olan yerə gəlirdilər. Elə bu vaxt komadakı ovçu əlindəki ciyəni buraxır. Beləliklə də tor aşağıya düşərək girəcəyi bütünlüklə bağlayır [24]. Sonra ovçu alaçığa girib onun çıxacağındakı tora ilişmiş ördəkləri tuturdu.

Ovçular su quşlarını domca-çıraqla - məşəl ilə də ovlamışlar. Onlar ördəyi domca-çıraqla daha çox sulu qamışlıqlarda tuturdular. İndiki Xaçmaz və Dəvəçi rayonlarının Vələmir, Bostançı Seyidli, Bolad, Leyti və başqa kəndlərində ovçular qamışlıqlarda gecələyən ördəkləri tutmaq üçün domca-çıraqdan istifadə edirdilər. Bu qayda ilə ov etmək üçün onlara domca, çıraq, çuval, zəng və biz lazım olurdu. Ovçular kuzədə neft də götürürdilər.

Domca-çıraqla ördək tutmaq üçün mütləq üç nəfər yoldaş (ortaq) olmalı idi. Ov zamanı ovçuların birində çıraq, zəng, çuval (dalma sarılırdı), ikincisində isə domca olurdu. Üçüncü ovçu qamışlıqdan 200-300 *m* aralıda tonqal yandıraraq, əlində uzun yanar kösövü o tərəfə bu tərəfə yelləməklə ovçulara tonqalın yerini işarə verirdi.

Domca-çıraqla ov yalnız qaranlıq gecələrdə mümkün olurdu. Ov zamanı 2-3 hektarlıq qamışlıq sahəyə eyni vaxtda 15-20 dəstə ovçu bir-birindən nisbətən aralı məsafədə girərək çıraqları yandırır və zəngləri çalırdılar. İşıq və zəng səsindən hürkən ördəklər uça bilmirdilər. Bu vaxt ovçu domcanı ördəyin üstünə atıb onu tutur və qanadını buraraq çuvala qoyurdu. Ördəklərin sayı 30-40-a çatdıqda ovçular qamışlıqdan çıxıb, tonqalın yanına gələrək, həm ördəkləri kəsir, həm də isinirdilər. Sonra

onlar yenidən qamışlığa qayıdırlar. Beləliklə, ovçular bir gecədə 70-80 ədəd (bəzən isə daha çox) ördək tuta bilirdilər.

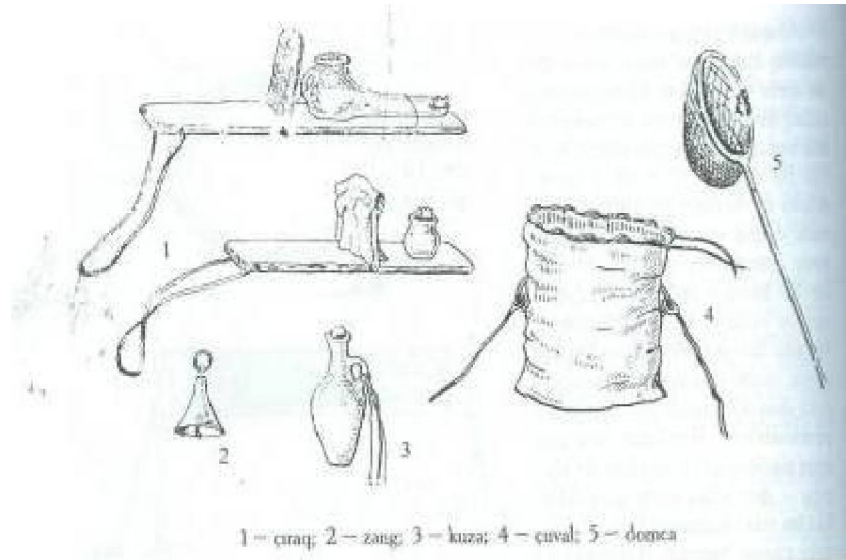
Ovçular domca-çıraqla yalnız su quşlarını deyil, həmçinin kəklik, çil və başqa quşları da tuturdular. Bunun üçün ovçular əvvəlcədən quş dəstələrinin gecələdiyi yeri müəyyənləşdirirdilər. Bərk qaranlıq düşdükdə isə ovçular həmin yerə yaxınlaşıb çıraqla yandırır, zəng çalır və domca ilə quşları tuturdular.

Azərbaycanda ovçuluğa dair verilən materiallardan məlum olur ki, burada vəhşi heyvan və quşlar müxtəlif üsul, qayda və vasitələrlə ovlanmışdır. Yerli əhali

ovçuluqla əsasən ilin payız və qış aylarında məşğul olurdular. Su quşlarının ovu isə ancaq qış aylarında aparılırdı. Ov heyvan və quşlarının balalarına, yumurtlama və balaçıxarma dövründə ovlanması günah hesab olunardı.

Azərbaycanda ovçuluğun geniş yayılmasma baxmayaraq, əkinçilik və maldarlıqla məşğul olan yerli əhali ovçuluğu heç vaxt özünün əsas peşəsi hesab etməmişdir. Daha doğrusu, ovçuluq onların dolanacağıının əsası olmamışdır. Ovçular əldə etdikləri ovdan əsasən özləri istifadə edir, bəzən də şəhərlərdən (Bakı, Dərbənd, Lənkəran, Quba və s.) gələn möhtəkiirlərə elə yerindəcə satırdılar.

Ovçuların arasında olan adətə görə, kollektiv (birgə) ov zamanı əldə edilən şikar (ov məhsulu) hamılıqla bərabər bölünərdi. Ümumiyyətlə, ovçular arasında mövcud olan adətə görə, ov payında "çox-azlıq" olmamalı idi. Ov payının bərabər bölgüsü çox ehtimal ki, ibtidai icma dövrünün qalığı kimi son vaxtlara qədər gəlib çatmışdır.

Məlum olduğu kimi, su quşları niğə, yer toru, səl və başqa üsullarla ovlanarkən bir neçə nəfər ovçu birlikdə (şərik) ov edərdilər. Əldə edilmiş ov həmin şərik ovçular arasında bərabər bölünərdi. Əgər niğənin və ya səlin toru ovçulardan birinidirsə, həmin adama danışığa görə tor haqqı hər dəfə tutulan ördəklərdən bir ikisi verilərdi. Ov bölgüsü bir qayda olaraq elə yerindəcə aparılırdı.

Ovçuların özünəməxsus xüsusi geyimləri olmamışsa da, lakin ov zamanı onlar əyinlərinə münasib paltar geyirdilər. Belə ki, dağlıq ərazidə ova çıxarkən onlar ayaqlarına dəmir çarıq geyərdilər ki, belə yerlərə çıxıb-düşməkdə çətinlik çəkməsinlər. Düzənlik və meşəliklərə ova çıxan ovçular çox vaxt ayaqlarına

şalçarıq, əyinlərinə isə (yüngül olmaq üçün) möhkəm parçadan (yundan toxunmuş) tikilmiş pencək və şalvar geyərdilər. Patrondaşını isə onlar bellərinə bağlar, ya da döş və çiyinlərindən çarpaz asardılar. Ovçuların bel qayıqlarında quşları asmaq üçün köşədən düzəldilmiş 20-25 ədəd xüsusi gözlüklər olardı.

Ov zamanı ovçular çölə adətən pendir-çörək, soyutma toyuq, yumurta və ya ət bişirib aparardılar. Kollektiv halda ova çıxarkən onlar bir süfrə açar, yeməklərini də birgə yeyərdilər.

Azərbaycan ərazisində ov heyvan və quşlarının bolluğu, ovçuluğun qədimliyi və onun geniş yayılması söz yox ki, yerli əhalinin folklorunda, nağıl və dastanlarında öz əksini tapmış və onların dünyagörüşünə təsir etmişdir. Ovçuluq haqqında xalqımızın mənəvi mədəniyyətinin bütün sahələrində yazılara, rəsmlərə və s. rast gəlmək olur. Şübhəsiz ki, bütün bunlar ovçuluğun bu ərazidə bir daha qədimliyinə və geniş yayılmasına dəlalət edir.

Ovçuluqla əlaqədar olaraq, ovçular arasında bəzi mövhumu inam və etiqadlar da mövcud olmuşdur.

Ovçu ova gedərkən təmiz (pak) olmalı idi. Qarşısına ilk dəfə çıxan adam salamladıqdan sonra ona dərhal "ovun qanlı olsun" deməli idi. Hara gedirsən? deyib soruşmamalı idi. Əgər onun qarşısına ilk dəfə qadın çıxardısa, ovçu yoldan qayırdı. Bol ovu "bəd nəzərdən" qorumaq məqsədilə onun qədəri başqa adamlara deyilməzdi. Zəhri qadın 40 günə qədər silahla vurulmuş və ya torla tutulmuş heyvan və ya quşun ətindən yeyə bilməzdi. Guya silah və ya tor çilləyə düşərdi. Əgər o, qırx günün ərzində ovlanmış heyvanın ətini yesəydi, höriyünü düyünləməli idi.

Ov zamanı tutulmuş ördəyin tükündən həmin qış yastıq və döşək düzəldilməməli idi. Guya bununla da ördəklərin qanadları bağlanar və niğəyə ördək düşməzmiş. Torla tutulmuş ördəyin çinədanından çıxarılmış dən yenidən niğəyə tökülərdisə, daha çox ördək gələrmiş. Əgər yer toruna yüzdən yuxarı ördək düşərdisə, onlardan biri sədəqə kimi buraxırdı. Beləliklə də bu və ya başqa dini inam, etiqad və ovsunlar ovçular arasında əsrimizin 20-30-cu illərinə qədər davam etmişdir.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ov heyvan və quşlarının kütləvi surətdə ovlanması onların çoxlu miqdarda qırılmasına səbəb olmuşdur. Daha doğrusu, ov heyvan və quşlarının ovlanması özbaşına buraxılmışdı. Dövlət tərəfindən heç bir ciddi tədbirin olmamasından istifadə edən ovçular heyvan və quşların ovlanması üçün mümkün olan hər cür üsul, vasitə və qaydalardan istifadə etmişlər. Məhz buna görə də bu ərazidə bəzi ov heyvanlarının nəslini tamamilə kəsilmişdir.

Azərbaycanın Kür çayı sahil düzənliklərində, Şirvan çölündə, Quba-Xaçmaz meşələrində, Şəki-Zaqatala bölgəsində, Qarabağda, Talış və Qarayazı meşələrində və başqa yerlərdə vaxtilə çoxluq təşkil edən ov heyvanları və quşlarının sayı xeyli azalmışdır. Azərbaycana qışlamağa gələn su quşlarının sayı da hiss ediləcək dərəcədə əskilmişdir. Azərbaycan təbiətinin yaraşığı olan turac, kəklik, çil dəstələrinə, qırqovul və başqa ov quşlarına meşə və düzənliklərimizdə, dağ və dərələrimizdə az rast gəlmək olur.

Artıq 1920-ci il iyulun 20-də Sovet hökuməti tərəfindən ov ehtiyatından düzgün istifadə etmək haqda, hətta ov heyvan və quşlarının ovlanması vaxtı və qaydalarını müəyyən edən qanun verilmişdir. Respublikamızda artıq quş və heyvanları tor, tələ, ilkəktələ, gecələr od və zıncırov çalmaqla və s. vasitələrlə ovlamaq bütün il boyu qadağan edilmişdir.

Son illərdə ov heyvan və quşlarının nəslə kəsilməkdə olan başqa heyvanların qorunması və çoxalması üçün daha ciddi tədbirlər görülmüşdür. Respublikamızda mövcud olan qoruqların ərazisi genişləndirilmiş və yeni qoruq sahələri yaradılmışdır. Qızılağac və Zaqatala kimi iri dövlət qoruqlarında heyvan və quşları sayı xeyli artmışdır. Burada elmi-tədqiqat işləri də aparılır. Ov quşlarının sayını artırmaq üçün xüsusi inkubator stansiyaları təşkil edilmişdir. Bütün bu görülən tədbirlər nəticəsində son illərdə respublikamızda ov heyvan və quşlarının sayı xeyli artmışdır.

BALIQÇILIQ

Azərbaycanda qədim zamanlardan əhali balıqçılıqla məşğul olmuşdur. Xəzər dənizinin cənub-qərb sahilı və oraya tökülən iri və xırda çaylar burada balıqçılığın inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Çaylarda kürü töküləcək yerlər balıq ovunun əsas yerləri hesab edilir. Bu baxımdan ən qədim dövrlərdən balıqçılığı ilə tanınan Kür və Araz çayları daha çox əhəmiyyət kəsb edirdi.

Qədim Mingəçevir arxeoloji qazıntılarından Eneolit dövrünə aid edilən materiallar icərisində, ağbalıq və pullu balıq sümükləri də tapılmışdır. Xüsusi balıqovlama alətlərinin olmasını buradan irihəcmli - 1,5 *kq-dan 5 kq-a* qədər olan pərsənglərin tapılması da sübut edir [25]. Yəqin ki, bu cür pərsənglər toxuma səbətə bənzər ov ləvazimatı üçün istifadə olunmuşdur. Bundan başqa, əhali balığı nızə ilə də ovlayırdı. Tunc dövrü təbəqəsindən əldə edilib həmin bölgəyə aid olan balıq sümüklərinin faiz münasibəti onların arasında pullu bahqların daha üstünlük təşkil etdiyini göstərir.

Kür çayı sahilində yaşayan yerli əhalinin qədim məşğuliyyətlərindən biri də balıq ovu olmuşdur. Çayda və onun ətrafındakı axmazlarda çoxlu balıq olduğunu arxeoloji qazıntılar nəticəsində tapılmış balıq sümükləri və balıq ovu alətləri bir daha sübut edir. Lakin tapılmış ov alətlərinin azlığı onların inkişaf mərhələlərini izləməyə imkan vermir.

Qədim mənbələrdə Kaspianada nərə balığının ovlanması haqqında